

LAFIZ-MANA AÇISINDAN KUR'ÂN (*) (Araştırma Makalesi)

Zehra YILMAZ (**) - İshak ÖZGEL (***)

Öz

Bu çalışmada Kur'ân'ın lafız-mana aidiyeti hakkında gelen görüşler incelenmiştir. Gerek geleneksel telakkide ve gerekse çağdaş dönemde Kur'ân'ın hem manası hem de lafızları itibariyle Allah'a ait olduğu Müslümanların kâhir ekseriyeti tarafından kabul edilmiştir. Bununla beraber bazı Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde bu konuda üç farklı görüş nakledilmiştir. Bu eserlerde geleneksel kabulden farklı olarak Kur'ân lafızlarını Hz. Peygamber'e ve Cebrail'e atfeden iki görüş daha zikredilmiştir. Bu görüşleri eserlerinde nakleden müellifler, bu görüşlerin kim veya kimler tarafından benimsendiğine dair bir açıklama yapmamışlardır. Bu makalede çeşitli kaynaklar incelenmek suretiyle bu görüşleri benimseyenlerin kimler olduğu ve bu kanaatlerini hangi argümanlarla savdukları ortaya konulmuştur. İncelemeler neticesinde Kur'ân lafızlarını Hz. Peygamber'e veyahut da Cebrail'e atfeden yaklaşımların gelenekte kabul görmediği, Kur'ân'ın lafızlarının da manaları ile beraber Allah'a ait olduğunun kabul edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'ân, Lafız, Mana, Hz. Peygamber, Cebrail.

The Quran in Terms of Wording-Meaning

Abstract

In this study, the opinions about the Qur'an's wording-meaning have been examined. It has been accepted by the overwhelming majority of Muslims that the Qur'an belongs to Allah both in terms of its meaning and words, both in the traditional view and in the contemporary period. However, in some Ulumu'l-Qur'an works, three different views have been conveyed on this subject. In these works, unlike the traditional acceptance,

*) Bu makale birinci yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**) Öğretmen, MEB, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Öğrencisi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı, (e-posta: zuheyron42@gmail.com)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6193-5158>

***) Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı, (e-posta: ishakozege@hotmail.com)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3807-414X>

the words of the Qur'an are used by Hz. Two more views ascribed to the Prophet and Gabriel have been mentioned. The authors, who conveyed these views in their works, did not make a statement as to who or by whom these views were adopted. In this article, by examining various sources, it has been revealed who those who adopt these views and with which arguments they defend these opinions. As a result of the examinations, the words of the Qur'an were revealed to Hz. It has been seen that the approaches attributed to the Prophet or Gabriel are not accepted in the tradition, and it is accepted that the words of the Qur'an, together with their meanings, belong to Allah.

Keywords: Allah, Qur'an, Word, Meaning, Hz. Prophet Gabriel.

Giriş

Kur'ân'ın Kelâmullah oluşu onu Müslümanlar nezdinde önemli kılan hususiyetlerin başında gelmektedir. Allah Teâlâ'nın kelimeleri ve Kur'an'ın lafız-mana keyfiyeti etrafında zaman zaman İslam âlimleri arasında tartışmalar meydana gelmiştir. Bununla beraber onun hem lafız hem de mana itibarıyla ilahi kaynaklı olup hiçbir beşerin dahil bulunmadığı kabul edilmiş ve bu hususta herhangi bir ihtilaf hâsıl olmamıştır. Ancak bazı Ulûmul'l-Kur'ân eserlerinde Kur'ân'ın lafız-mana aidiyeti hususunda üç görüşün olduğu zikredilmiştir.

ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) “*Semerkandî'den bazı kişiler nakletmişlerdir.*”¹ diyerek Kur'ân'ın lafız-mana bakımından inzali hususunda şu üç görüşü nakletmektedir:

- Kur'ân hem manası hem de lafızları itibarıyla Allah'a (c.c.) aittir.
- Kur'ân manaları itibarıyla Allah'a, lafızları itibarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aittir.
- Kur'ân manaları itibarıyla Allah'a, lafızları itibarıyla Cebrail'e (a.s.) aittir.²

ez-Zerkeşî ve aynı tasnifi zikreden es-Süyûtî (ö. 911/1505) bu tasnifte yer alan görüşlerin kimler tarafından veya hangi argümanlarla savunulduğuna dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

Bu araştırmada söz konusu görüşlerin kim veya kimler tarafından benimsendiği tahlil edilecektir. Ancak belirtmek gerekir ki gerek bu görüşler ve gerekse görüş sahipleri tarafından öne sürülen argümanlar çalışmanın boyutlarını aşacağı için kısaca ve yüzeysel olarak izah edilecektir. Ayrıca bu delillerin ve görüşlerin sıhhati açısından değerlendirilmesi de aynı sebepten ötürü makalenin kapsamına dahil edilmeyecektir.

1) ez-Zerkeşî Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî (ö. 794/1392), *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâ'il-Kütübî'l-Arabiyye, I. Baskı, Beyrut, 1376/1957, C.I, s. 229-230.

2) ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, C.I, s. 229-230; es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmme li'l-Kütüb, y.y, 1974/1394, C.I, s. 157-158.

Araştırma Etiği

“Lafız-Mana Açısından Kur’ân” isimli bu makalede yararlanılan kaynaklar atf ve alıntı kurallarına göre tam bir şekilde belirtilmiştir. Çalışmanın yazım sürecinde akademik kural ve ilkeler ile bilimsel araştırma ve yayım etiğine uygun hareket edilmiştir.

1) Lafız ve Mananın Allah’a Ait Olması

ez-Zerkeşî’nin ilk sırada zikrettiği Kur’ân’ın lafız ve manalarının Allah’a ait olması görüşü ulemanın kâhîr ekseriyeti tarafından benimsenmiş olup üzerinde herhangi bir ihtilaf meydana gelmemiştir. Dolayısıyla bu görüşü bir kimse veya guruba atfetmek gerekli değildir. Buna göre Cebrâil vahyi, Levh-i Mahfuz’dan alarak parça parça hem lafız hem de manâ şeklinde Hz. Peygamber’e indirmiştir.³

Tefsirinde bazı âyetlerde Kur’ân’ın lafızları itibarıyla Hz. Peygamber’e ait olduğunu iddia eden Bâtıniyye’yi tenkit eden Mâtürîdî, Kur’ân’ın lafız ve mana olarak Allah katından inzal olduğunu ifade etmektedir.

el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Bâtıniyye’nin bu görüşünü şöyle ifade etmektedir: “*Bâtıniler Allah Kur’ân’ı resulüne süratli bir şekilde mâna olarak, herhangi bir dile aidiyeti olmadan indirdi sonra resûlü onu kendi dili olana apaçık Arapça ile ifade etti diyorlar. Ancak bu iddia doğru değildir. Çünkü Allah başka bir âyette şöyle “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا” buyurarak onu bizzat Arap dili ile indirdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla onların “Onu Arapça olarak indirmedir, aksine o kendi dili ile onu ifade etti” şeklindeki iddiaları bâtıldır. Eğer durum Bâtınîlerin iddia ettikleri gibi olsaydı o takdirde, “Andolsun ki biz onların, “Kur’an’ı ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır. Bu Kur’an ise gayet açık bir Arapçadır”⁴ âyeti onlara karşı delil teşkil etmezdi.”⁵*

el-Mâtürîdî’ye göre Bâtıniyye’ye karşı bir diğer delil ise 75/Kıyâme/16. âyette yer alan “*dilini acele ile hareket ettirme*” ifadesidir. Çünkü şayet Kur’ân’ın telifi Hz. Peygamber’e ait olsaydı vahiy kendisine nazil olurken dilini acele ile kıpırdatma ihtiyacı duymazdı. Eğer vahiy kendisine hayal gibi inseydi Hz. Peygamber (s.a.v) öncelikle onu kalbinde tasavvur eder, bu tasavvurun ardından onu telif ve tanzim ederek lafızlarla ifade ederdi. Oysaki dili hareket ettirmek sadece manzum ve müellef bir metinde ortaya çıkabilir. Dolayısıyla burada Kur’ân’ın manzum ve müellef bir şekilde nazil olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶

3) ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, C.I, s. 230; es-Süyûtî, *el-İtkân*, C.I, s. 157.

4) 16/*Nahl*/103

5) el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, Thk. Mecdi Baslum, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2005, C.IIX, s. 85.

6) el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, C.X, s. 346.

es-Süyûtî de lafız-mana hususunda zikrettiğimiz tasnifi verdikten sonra ilahi kelamın manası ile beraber lafız olarak da Allah'a ait olduğunu, onun lafızlarının ne Cebrail'e ne de Hz. Peygambere ait olamayacağını vurgulamakta ve diğer görüşleri eleştirmektedir. es-Süyûtî Cebrail'in vahyi alırken işittiğine işaret eden birçok rivayet naklederek bu rivayetlerin Cebrail'e Kur'an'ın lafızları ile birlikte verildiğini, onun vahyi Hz. Peygamber'e lafızlarla getirdiğini gösterdiğini ifade etmiştir. es-Süyûtî sonrasında nebevî hadisler ile Kur'an vahyini kıyaslamak suretiyle kanaatini desteklemektedir: “Allah katından inzal olunan vahiy iki kısımdır. Sünnet bunun ilk kısmına girerken Kur'an bunun ikinci kısmına girmektedir. Cebrail sünneti mana ile getirdiğinden sünnetin mana ile nakledilmesi caiz kılınmıştır. Kur'an'a gelince o, Cebrail tarafından lafızları ile vahyedildiğinden onun mana ile nakli veya lafızlarının değiştirilmesi caiz değildir. Bundan maksat ise Kur'an'ın tilavetiyle teabbüd olunması ve lafızlarının hiç kimsenin bir benzerini getiremeyeceği kadar mu'ciz olmasıdır.” Süyûtî 'ye göre böyle olmasında ümmet için bir tahfif de söz konusudur. Çünkü Allah katından vahyedilenlerin tamamının mana ile nakli caiz olmasaydı bu durum ümmete ağır ve zor gelirdi. Tamamının nakli caiz olsaydı da Kur'an tebdile mahal olabilirdi.⁷

es-Süyûtî gibi ez-Zürkânî (ö. 1367/1948) de Kur'an'ın hem de lafız itibarıyla Allah'a ait olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Kur'an'ın bizzat kendisi bize bu hususiyeti vurgulamaktadır. Zürkânî bu vurguyu gösteren birçok âyet zikretmiştir. Mesela “Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı; Elbette onu kısıkrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık da hiçbiriniz buna mâni olamazdınız.”⁸ buyrularak Hz. Peygamberin indirilen Kur'an'a bir dahli olmadığı vurgulanmaktadır.⁹

Sonrasında ez-Zürkânî diğer iki görüşü şu sözlerle eleştirmektedir: “İnsanlardan bazıları Hz. Peygambere Cebrail'in Kur'an'ı yalnızca mana olarak getirdiğini ve Peygamberin kendisine gelen bu manaları Arapça lafızlara dönüştürdüğünü iddia ederken onlardan diğer bazıları Kur'an'ın Allah'ın Cebrail'e sadece manaları indirdiğini, lafızlarının ise Cebrail'e ait olduğunu iddia ederek seviyesizlik yapmışlardır. Bu iddiaların her ikisi de Kitap, Sünnet ve İcmâ'ya aykırı olup batıldır ve mürekkep kadar kıymeti yoktur. Benim kanaatime göre bu iddialar kötü niyetle ve desise üretmek maksadıyla Müslümanların kitaplarına sokulmuştur. Bu görüşler doğru kabul edildiği takdirde Kur'an mu'ciz olması nasıl söz konusu olacaktır? Ayrıyeten lafızları Allah'tan olmayan bir kelamı O'na nisbet etmek nasıl doğru olur? Oysaki Yüce Allah açıkça حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ “Tâ ki Allah'ın kelamını işitsin” buyurmaktadır.¹⁰

7) es-Süyûtî, *el-İtkân*, C.I, s. 158-160.

8) 69/*Hâkka*/44-47

9) ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-İrfân*, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, III. Baskı, y.y, trs., C.I, s. 49-51.

10) ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, C.I, s. 49.

75/Kıyâme/16-19. âyetleri değerlendiren İzutsu da bu konuda şunları söylemektedir: “(Hz.) Muhammed, vahyi alırken gelen kelime ve cümleleri olduğu gibi ezberlemenin ve korumanın son derece gerekli olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu husus Kur’ân’da açıkça belirtilmiştir. Kıyâme Suresinde Hz. Muhammed’e gelen vahiy tamamlanmadan acele ile vahiy kelimelerini unutmamak için dilini hareket ettirmemesi emredilmektedir... Hz. Muhammed’e düşen işin, sadece vahyin bitmesini bekleyip onu sakın bir şekilde dinlemek olduğunu söylenmektedir.” Sonrasında bu durumun Kur’ân’ın mucize oluşunun sebeplerinden birisi olduğunu ve “İcazu’l-Kur’ân” literatürünü ortaya çıkardığını ifade eden İzutsu, İbn Haldun’un bu konudaki şu sözlerini nakletmektedir: “Kur’ân, bütün ilahi kitaplar arasında tek olup eşsiz bir yer işgal eder. Çünkü Kur’ân, ilahi vahyin esas şeklidir. Hâlbuki Tevrat ve İncili, peygamberler mana olarak almışlar ve normal durumlarına döndükten sonra aldıkları o manaları kendi sözleriyle anlatmışlardır.¹¹...Eski Ahid’in büyük bir kısmı profesyonel yazarların eseridir. Onun için Kur’ân müstesna semavi kitapların hiçbirisi “taklidedilemezlik” vasfına sahip değildir.”¹²

Kur’ân’ın hem lafız hem de manası itibarıyla Allah katından olduğunu vurgulayan Elmalılı’da bu bağlamda tefsirinin mukaddimesinde Kur’ân’ın i’cazu ve Arabî oluşu üzerinde durmaktadır. Ona göre Kur’ân’a “Kur’ân” denilmesi bizzat nazmı itibarıyla. Çünkü kıraat olunan onun manâları değil nazmdır ve bundan dolayı Kur’an Arabîdir. O sonrasında¹³ اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا ayetini nakletmiş ve bu âyetin Kur’ân’ın lafızları itibarıyla Allah’a ait olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre Arapça-Türkçe şeklinde ifade edilen lafızlar olup bu lafızların manâlarının bir dile tahsis edilmesi mümkün değildir. Kur’an manâsı itibarıyla *furkan*, *hüda*, *nur* gibi isimler ile zikredilmiş ve bunlar da arabî olmakla vasıflanmamıştır. *el-kitâb*, *hüküm* ve *kitab-ı mübîn* gibi diğer bazı isimlerine gelince de bu isimler hem nazma hem de manâya işaret eder. Özellikle *Kur’an*, *hüküm*, *kitab* isimlerinde arabî vasfının özellikle zikredilmesi ise nazmın/lafızların bu üç isimde önemini ortaya koymaktadır. Elmalılı’ya göre “Kur’an metliüvdir” denilmesi de Arabî olduğunu göstermekte olup Arabî olan manası değil nazmdır.¹⁴

Kur’ân’ın Arabî olarak indirildiğini ifade eden âyetleri örnek vererek onun lafız ve mana itibarıyla Allah’a ait olduğunu belirten bir diğer isim de Abdullah Draz’dır. O bu kanaatini şu şekilde açıklamaktadır: “Kur’ân’ın birçok âyetinde Allah Teâlâ “*ikra*” (*okutma*), “*lisan-ı Arabî*” (*Arap Dili*), “*tahrîku’l-lisan*” (*dili hareket ettirmek*), “*tilavet/kıraat*” (*okuma*) gibi ifadelerde bulunmuştur ki bütün bunlar manâların değil lafızların özelliklerindedir. Bu durumda Kur’ân’da ne Hz. Muhammed’in ne de herhangi bir kulun

11) İzutsu, İbn Haldun’un bu tespitine karşın İbrani kutsal kitaplarda da peygamberlere geldiği gibi muhafaza edilmiş bazı vahiylerin olduğunu zikretmiştir. Fakat bunun dışında İbn Haldun’un sözünü doğru bulmaktadır. Bk. İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s. 171.

12) İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 170.

13) “Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik.” (12/Yusuf/2)

14) Elmalılı, Muhammed Hamdi (ö. 1942), *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, 1971, C. I, s. 13.

herhangi bir dahlinin bulunmadığı açık bir hakikattir. Dolayısıyla Kur'ân, hem lafızları hem de manâsıyla Allah katından indirilmiştir.”¹⁵

İzzet Derveze de Kur'ân'ın lafız itibarıyla Allah'a atfetmeyenlerin argüman olarak öne sürdükleri delilleri¹⁶ şu ifadelerle eleştirmektedir: “*Bu mesele, nübüvvetin sırlarıyla ilgili gaybî bir konudur. Bundan dolayı bu hususta açık bir Kur'ân âyetine veya Hz. Peygamber'den gelen (s.a.v) sahih bir hadise dayanmadan herhangi bir iddiada bulunmak doğru değildir. Fakat bu mevzuda sarih bir delil de mevcut değildir. O halde bu konuyla ilgili hakikat var olanın ta kendisidir. Bu da Hz. Peygamberin kendisine vahyedilen Kur'ân'ı Arapça lafızlarla insanlara tebliğ ettiği ve ondan da duyulduğu şekliyle sahabe tarafından tedvin edilip ezberlendiğidir. İşte bu hususta bir tevatiür söz konusudur. Dolayısıyla, Kur'ân'ın sadece manâ olarak vahyedildiği iddiası boş bir iddia olup mevsukiyeti yoktur.*” Bu izahların ardından Derveze, inzal olunanın *lisan* olduğunu ve Kur'ân'ın arabî olduğunu vurgulayan âyetleri¹⁷ delil getirmektedir.¹⁸

Yapılan bu izahlardan anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın hem manası hem de lafızları itibarıyla Allah katından olduğunu benimseyen cumhura göre bu hakikati gösteren birçok husus vardır. Kur'ân'ın nazmı¹⁹, i'cazı²⁰, kullandığı dil ve üslûbu ve vahyin keyfiyetinden bahseden âyetlerde arabî olarak nitelendirilmiş olması bu hususların başında gelmektedir. Zaten lafızların Allah'a aidiyeti hususunda Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf olmaması sebebiyle birçok müfessir bu konuyu gündem haline getirmemiş ve bu görüşler sadece bazı Ulûmu'l Kur'ân eserlerinde bilgi vermek kabilinden yer almıştır.

2) Mananın Allah'a Lafzın Peygamber'e Ait Olması

Kur'ân'ın manası itibarıyla Allah'a lafızları itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olduğu kanaatini benimseyenlere göre Cebrail (a.s.) Kur'ân'ı sadece mana olarak indirmiş, Hz. Peygamber de o manaları arapça lafızlarla ifade etmiştir. “(Resûlüm!) Onu Rûhu'l-Emîn (Cebrâil) uyarıcılardan olasin diye, senin kalbine indirmiştir”²¹ âyetinde geçen “*senin*

15) ed-Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1970, s. 20-21.

16) ed-Derveze, bu konuda 26/Şuara/193-195 âyetleri örnek vermektedir. Ona göre Kur'ân lafızlarının Hz. Peygamber'e ait olduğu hususunda 26/Şuara/193-195 âyetleri delil getirenler kendileriyle çelişmektedir. Çünkü bu âyetlerde Kur'ân'ın *lisan-ı arabî* ile indiği vurgulanmaktadır. *Lisan* ise manaya değil lafızlara işaret eden bir ifadedir. Bk. ed-Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (ö. 1984) *el-Kur'ânü'l-Mecîd*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs. s. 288-290.

17) Misal olarak bk. 12/Yusufl/2, 43/Zuhruf/3, 39/Zümer/28, 41/Fussilet/3-44.

18) ed-Derveze, *el-Kur'ânü'l-Mecîd*, s. 288-290.

19) Kur'ân'ın üslubu ve nazmı hakkında geniş bilgi için bk. Şensoy, Sedat, “*Nazmü'l-Kur'ân*” DİA, İstanbul, 2006, C.XXXII, s. 464-466.

20) Bu konuda bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “*İ'câzü'l-Kur'ân*”, DİA, İstanbul 2000, C.XXI, s. 403-406.

21) 26/Şuara/193-194

kalbine indirmiştir" ifadesi bu görüşü benimseyenler tarafından delil olarak öne sürülmüştür.²²

Bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere İmâm Mâtürîdî de bu görüşün temsilcileri olarak Bâtıniyye'ye işaret etmektedir. İmâm Mâtürîdî Bâtıniyye'nin vahiy anlayışını şu şekilde izah etmektedir: "*Bâtıniyye*"nin vahiy telakkileri şu şekildedir: Kur'ân, şuan Hz. Peygamber'e okuduğumuz haliyle metin formunda değil, kalbine ilham olarak gelmiştir. Hz. Peygamber de ilham olarak aldığı bu vahyi bizim şuan okuduğumuz şekilde Arapça lafızlarla ifade etmiştir. Yani Kur'ân, Hz. Peygamber'e lisani özelliklerden bağımsız olarak sadece mana şeklinde gelmiş olup bu İlâhî manalar Arapça dil kalıplarına Hz. Peygamber tarafından sokulmuştur." el-Mâtürîdî sonrasında onların bu görüşlerinin yanlışlığını çeşitli âyetlerden gerekçelendirerek reddetmektedir.²³

Dolayısıyla bu görüşü ilk dile getirenlerin Bâtıniyye olduğu ifade edilebilir.²⁴ Bâtınî-İsmailî anlayışa göre "*Nebî küllî akıldan taşan manâları kutsî gücü sayesinde alarak zahirî bir kelâma dönüştürür ve insanlara bildirir. Dolayısıyla kelam Allah'a ait değildir.*" Onlar bu görüşlerini²⁵ *إِنَّ لَقَوْلِ رَسُولٍ كَرِيمٍ* âyeti ile delillendirmiştir.²⁶

Bâtınîler vahyi akılla ilişkilendirmiştir. Buna göre vahiy, Hz. Peygamber tarafından bize ulaştırılan haberlerden tamamen uzaktır. Evrenin düzenleyicisi de Allah değil akıl olduğundan akıl, peygambere vahyi ileten bir derecededir. Onlar vahyi "*Peygamberin nefsinin akıldan; aklın da Allah'ın emrinden kabul ettiği şeydir*" olarak tanımlamaktadır.²⁷

Bâtıniyye'ye göre Peygamberin ifade ettiği bu lafızların gerçek mânasını ise bâtinî te'viller yaparak imam ortaya koyar. Bunun yanı sıra zannedildiği gibi Peygamber, mücizeler gösteren ve melek vasıtasıyla kendisine vahiy gelen birisi değildir. Bu sebeple onlara atfedilen mücizeler ya bâtinî mânalara işaret etmektedir veyahut da tamamen asılsızdır.²⁸

Kur'ân'ın lafız bakımından Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda Bâtıniyye'ye atıfta bulunan bir diğer isim Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâtıniyye* isimli eserinde Bâtıniyye'nin bu görüşünü şu ifadelerle tenkit etmektedir: "*Bâtıniyye-İsmâiliyye'ye göre vahyi getiren Cebrâil, faal aklın bir remzi/sembolüdür. Yani Cebrail'in somut olarak herhangi bir cismi olması ve vahiy getiren bir varlık olması söz konusu değildir. Do-*

22) ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, C.I, s.260; es-Süyûtî, *el-İtkân*, C.I, s. 157.

23) el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, C.IIX, s. 85.

24) Ateş, Avnullah Enes, "*Mustafa Öztürk'ün Kur'ân Vahyinin İnzâliyle İlgili İddiasının Değerlendirilmesi*", *Bilent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bilecik, 2021, s. 110.

25) "*Kur'an elbette değerli bir elçinin sözüdür.*" (69/Hâkka/40)

26) ed-Deylemî, Muhammed b.Hasan, (ö. 711/1311 [?]), *Beyânü Mezhebi'l-Bâtıniyye ve Butlânuhu*, İstanbul, 2009, s. 36.

27) Akdağ, Sara, *Bâtınîlik'te Nübüvvet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019, s. 84.

28) İlhan, Avni, "*Bâtıniyye*", *DİA*, İstanbul 1992, C.V, s. 192.

layısıyla onlara göre Kur'an'a "Kelâmullah" denilmesi de mecâzîdir. Çünkü Kur'an, faal aklın sembolü olan Cebrâil'den (a.s.) taşan bilgilerin, Hz. Peygamber tarafından lisana dönüştürülmesinden ibarettir. Dolayısıyla Allah katından Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gelen bilgiler soyut birer manadan ibarettir; somut herhangi bir terkipten oluşan lafızlar şeklinde değildir." Gazzâlî bu açıklamalarından sonra onların bu görüşlerinin filozofların vahiy tasavvuruna yakın olduğunu ifade etmiştir.²⁹

Gazzâlî'nin de ifade ettiği gibi İbn Sinâ (ö. 595/1198) ve Farabî'nin (ö. 339/950), vahiy telakkisi ile Bâtıniyye'nin bu konudaki ifadeleri arasında bir benzerlik vardır.³⁰ Ayrıca İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de İbn Sinâ, Farabî gibi bazı filozoflar ile İbn Tufeyl (ö. 581/1185), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi vahiy telakkisi bakımından kâ-hir ekseriyetten ayrılan mutasavvıflardan bazılarının Bâtunî-İsmailî gruba dâhil olduğunu ifade etmiştir.³¹

Şimdi öncelikle bazı İslam filozoflarının vahiy telakkisi açıklanacak sonrasında da mutasavvıfların görüşü ele alınacaktır.

İslam filozoflarının vahiy telakkileri arasında bazı nüanslar ve farklılıklar mevcuttur. Burada onların bu görüşleri içerisinde mutabık oldukları hususlar detaylara girmeden genel hatlarıyla zikredilecektir.³²

Fârâbî ve İbn Sina vahyin mahiyetini Allah-âlem ilişkisine dair geliştirdikleri tasavvur çerçevesinde yorumlamışlardır. Buna göre vahiy "bildirim", vahyedilen şey de "hakikat" değildir. Vahyedilen şey hakikatin sembolik ifadeleri olup vahiy, Faal Akıl'dan sudur edip taşan bir feyezandır. Dolayısıyla bu vahiy telakkisinde vahyin kaynağı Faal Akıl olup bunun İlk Sebep'e nisbet edilmesi sadece özel bir yorumla mümkün olabilmektedir. Ayrıca vahiy beşeri gayretin sonucunda gerçekleşebilen bir mahiyete sahiptir. Bundan dolayı da o, klasik anlayışta benimsendiği gibi yukarıdan aşağıya doğru bir inzal-tenzil şeklinde meydana gelen bir 'bildirme' olarak gerçekleşmemektedir. Tam aksine o, aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşen bir yükselme neticesinde elde edilen feyezandır.³³

29) el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1917-1996), *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, Thk. Abdurrahmân Bedevi, Dâru'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Kuveyt, trs., s. 40-42.

30) Dündar, Mazhar, *İlâhî Hitâbın Karakteristiği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019, s. 129.

31) İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâfım b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, (ö. 652/1254), *Der'u Teârûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, Thk. Muhammed Reşâd Salım, II. Baskı, Riyad 1991/1411, C.I, s. 11.

32) İslam Filozoflarının vahiy görüşleri hakkında detaylı bilgi için bk. Peker, Hidâyet, "Farabi ve İbn Sina'da Vahyin Kavramsal Muhtevası" *UÜİFD*, Bursa, 2008, C.XVII, S.1 s. 157-175; Işık, Aydın, "Felasifenin Vahiy Anlayışına Bir Eleştiri: Gazali Örneği", *TBY Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, C.I, S.1, s. 111-136.

33) Kılıç, Recep, "Vahiy: Mahiyeti, İmkânı ve Doğrulanması Üzerine", *Milel ve Nihal*, Ankara, 2011, C.8, S.1, s. 30-32.

Fârâbî ve İbnî Sînâ'ya göre peygamber mucizeler getirmenin yanında meleklerin sözlerini işitip onları dil ile ifade edebilirler. Bununla beraber peygamberin meleği görüp ondan vahyi alması ruhânî bir olgu olup duyularla ilgisi yoktur. Binaenaleyh ilahî vahiy peygamberlerin hayal güçlerini kullanmak suretiyle meydana getirdikleri sembollerdir. Kısacası hitâp edilen şey de hakîkatin sembolik ifadeleri olup ilâhî hitâp, faal akıldan (Cebrâil) sudur etmektedir.³⁴

İbn Sina'ya göre vahyin özü, akıl âleminden söz konusu ilkâ nev'inden şeyleri almaya istidatı olan insanî nefislere Allah'ın izniyle gizli bir şekilde ilka halidir. Bu ilkâ hali uyanırken meydana gelirse "vahy", uyku esnasında gerçekleşirse "ilham" olur. Bu bağlamda o bazı âyetler ile "*Rûhu'l-Kuds kalbime üftedi*"; "*Sâlih kimsenin sadık rüyâsı nübüvvetin kırk altı cüzünden biridir*" hadislerine işaret etmiştir.³⁵

İbn Sînâ, Farabî'nin vahye dair teorilerini geliştirerek Hz. Peygamberde bil-kuvve olarak bulunan heyulani aklın potansiyel olarak en yükseğe ulaştığı güce "kutsî akıl" adını vermiştir. Buradan yola çıkan İbn Sina, vahiy tecrübesini Cebrail ile özdeş olan ve onu temsil eden faal akılla kutsî aklın ittisali olarak açıklamaktadır. Öte yandan söz konusu kutsal güç sadece peygamberlere özel olup onlar bu güç sayesinde herhangi bir zihinsel gayret sarf etmeden doğrudan vahiy bilgisine ulaşırlar.³⁶

Bâtuniyye ve filozofların vahiy anlayışı ile bazı mutasavvıfların vahiy telakkileri benzerlik arz etmektedir. Zaten âyet ve hadisleri zaman zaman sûfî temayüle göre yorumlayan bazı mutasavvıflar bundan dolayı Bâtuniyye olarak isimlendirilmiştir.³⁷ Ancak cumhurun benimsediği kanaatten oldukça farklı olan bu vahiy telakkisinin bütün mutasavvıflarca tasvip edildiğini veyahut da Filozoflar ve Bâtüniler ile onların görüşlerinin birebir örtüşüğünü söylemek doğru değildir.³⁸ Çünkü vahyin keyfiyeti hususunda Farabi ve İbn Sina'nın telakkilerine yönelerek klasik anlayıştan farklı vahiy telakkisi geliştiren Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Abdurrezzak el-Kâşânî (ö. 736/1335) gibi musavvıfların yanında Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072) gibi bazıları da bu hususta Ehl-i sünnet'e sadık kalarak geleneksel vahiy telakkisini esas almıştır.

İslam filozoflarının olduğu gibi mutasavvıfların da vahiy anlayışları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Fakat makalenin boyutlarını aşacağından dolayı bütün mutasavvıfların değil bu hususta kahir ekseriyetten ayrılarak felsefî bir vahiy anlayışı geliştiren İbnü'l Arabî'nin vahiy telakkisi izah edilecektir.

34) Dünder, *İlâhî Hitâbın Karakteristiği*, s.129.

35) İbn Sina, Ebû Ali Huseyn b. Abdillah, *Etki Ve Edilginin Kısımları*, Çev. Aydın, Hüseyin, Uysal Enver, Peker Hidayet, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2000, C.9 S.9, s.1-2.

36) Kutluer, İlhan, "*İttisal*" DİA, İstanbul 2001, C.XXIII, s. 484-485.

37) İlhan, Avni, "Bâtuniyye", DİA, İstanbul 1992, C.V, s. 190. Mutasavvıflara yapılan bu Bâtuniyye nitelemesinin onların da tıpkı Bâtüniler gibi her zahirin bir bâtnî olduğu düşüncesinden hareketle, bazı hususlarda farklı tevillerde bulunmalarından kaynaklanmış olması mümkündür.

38) Abdürrâzık, Mustafa (ö. 1947), *ed-Din ve'l-Vahy vel'-İslam*, Dârü İhyâi'l-Kütübî'l- Arabiyye, Kahire, 1364/1945, s. 55.

İbnü'l-Arabî'ye göre dini literatürde vahiy, “herhangi bir kelam, ibare ya da tahayyül edilebilecek bir vasıta olmaksızın, Tanrı'nın gönderdiği mananın, kabule yatkın olan bir kimsenin kalbine doğrudan atılmasını (ilka) ifade eden işaret demektir.”³⁹

İbnü'l-Arabî vahyi görsel, işitsel ve kalbî olmak üzere üç mertebede değerlendirmekte ve vahyin bu üç mertebeden birisi aracılığıyla gerçekleştiğini iddia etmektedir. Vahyi sa- bahın ilk aydınlığına benzeten İbnü'l-Arabî onun karanlığı yaran bir ışık misali ilk olarak kalpte belirdiğini ifade etmektedir. Vahyin bu mertebesi bütün peygamberleri kapsamak- tadır. Fecirle beraber ışığın çoğalması gibi, ilk önce kalpte gerçekleşen bu vahiy daha sonra diğer duyu organlarına doğru da yayılır. Kalpten sonra ulaşılan ilk durak işitme durağı olduğundan ikinciye işitsel vahiy denir. İşitsel vahiyde ise kulağa da hitap eden vahiy kalpte bir aydınlanma olarak kalmaz. İbnü'l-Arabî bu vahiy türüne Hz. Musa'nın vahyi işitmesine rağmen hiç kimseyi görmemesini misal getirmektedir. Vahyin işitme duyusundan taşarak görme duyusuna da ulaşması neticesinde, peygamber vahyedilenleri bir şekil halinde görmeye başlar. Bu da; “(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı”⁴⁰ âyetinde ifade edildiği üzere Hz. Peygamberin hem duyup hem de görerek aldığı va- hiydir. Dolayısıyla bu vahiy türünde kalbe doğan nur/ışık bununla kalmayarak şekil ve sese dönüşmektedir.⁴¹ Bu görüşüne âyetlerden deliller getiren İbnü'l-Arabî'nin Hz. Pey- gamberi diğer peygamberlerden merite ve vahyin keyfiyeti hususunda farklı bir şekilde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Arabî, vahyi nitelik ve nicelik olarak ayırmak suretiyle de bir ayrıma gitmiştir. Bu noktada farklı bir görüş ortaya koyan İbnü'l-Arabî vahiy ile ilahi kitapları birbirinden ayırmaktadır. O bu kanaatini şu ifadelerle dile getirmektedir: “(Ruh/Cebrail) *Salıkların kalplerine istidatlarına göre iner; Rasullere apaçık Kitab, Nebilere vahiy ve şeriat hü- kümlerini, velilere ilham, müminlere isabetli feraset ve avama sadık rüya indirir.*”⁴² Dolayısıyla ona göre vahiy resullere kitap şeklinde indirilirken nebilere kelime, harf ve sözden oluşan kitap şeklinde değil de, mana ve işaret olarak indirilmektedir.⁴³

Onun bu ifadelerinden kitap ve vahiy ayrımına gittiği de anlaşılmaktadır. Buna göre “vahiy” sadece mana olarak Allah'a ait olmakla beraber “kitap”, hem mana hem de lafız olarak Allah'a aittir. Zaten İbnul-Arabî vahiy derken lafızlardan ziyade harf, hece, kelime ve sese bürünmemiş ilkâyı kastetmektedir. Ayrıca ona göre bu ilkâ ve işaretlerin Tümel

39) Erdoğan, İsmail, “‘el-Bulga Fi'l-Hikme' Adlı Eseri Bağlamında Muhyiddin İbn Arabî'nin Vahiy An- layışı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2010, C.15, S.2, s. 27-45.

40) 53/Necm/11

41) İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed B. Alî B. Muhammed el-Arabî Et-Tâî El-Hâtimî (ö. 638/1240), *el-Bulga Fi'l Hikme (Hikmette Son Nokta)*, Trc. Vahdettin İnce, Kitsan Yayınları, İstanbul, trs., s.300-310; Erdoğan, “‘el-Bulga Fi'l-Hikme' Adlı Eseri Bağlamında Muhyiddin İbn Arabî'nin Vahiy Anlayışı”, s. 32-33.

42) İbnü'l-Arabî, *el-Bulga Fi'l Hikme*, s. 166.

43) Erdoğan, “‘el-Bulga Fi'l-Hikme' Adlı Eseri Bağlamında Muhyiddin İbn Arabî'nin Vahiy Anlayışı”, s. 39.

Nefs ve Tümel Akıl olmak üzere iki kaynağı vardır. Bunlardan kendilerinden meydana gelen nefis ve hayvani ruha, vahiy ve ilham gibi ilahi varidat akmaktadır. Şöyle ki, kalbî vahye mahal olan nefis (nefs-i natıka) Tümel Akıldan meydana gelirken işitsel ve görsel vahye mahal olan ruh ise Tümel Nefisten meydana gelmiştir. Bundan ötürü Tümel Akıl kalbî vahyin kaynağı, Tümel Nefs de diğer vahiylerin kaynağıdır. Bunun yanı sıra Tümel Nefs etkili bir öğretmendir. Vahiy, feraset, sadık rüya, ilham, ondan akmaktadır. Kur'ân'da Rûhu'l-Emîn olarak ifade edilen varlık da Tümel Nefs'tir.⁴⁴

İbnü'l-Arabî'nin Cebrail (a.s.) hakkındaki bu ifadeleri geleneksel İslam düşüncesinden farklı olup onun özellikle tümel akılla özdeşleştirilmesi Farabi ve İbn Sina gibi filozofların telakkisine benzemektedir. İbnü'l-Arabî'nin vahiy telakkisi oldukça geniş bir konu olduğundan burada daha fazla detaya yer verilmeyecek olup aktardığımız kadarıyla görüşleri değerlendirilecektir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân'ın lafızları itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olduğuna dair bir iddiasına rastlanmamıştır. Çünkü ona göre Hz. Peygamber nebilerin en üstünü olduğundan kalbî, işitsel ve görsel vahiy çeşitlerinin tümüne vakıf olmuştur. Bununla beraber vahyin bir işaret ve ilkâ şeklinde anlaşılabilir, Cebrail (Tümel/Faal Akıl) aracılığıyla peygamberlerin zihninde şekillendiğinin sonrasında onun lisanı ile söze döküldüğünün ifade edilmiş olması geleneksel vahiy telakkisinden oldukça farklılık arz etmekte olup İslam filozoflarının vahiy telakkisi ile paralellik arz etmektedir.⁴⁵ İbnü'l-Arabî ve bazı mutasavvıfların böyle bir vahiy telakkisini benimsemelerinde tasavvufun özünde yer alan ilham, kalbe tecelli gibi inanışlar ile özellikle tasavvufun son dönemlerinde veli ve nebi arasında kurulan benzerliklerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶

Son dönemde Kur'ân'ın lafız itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olduğunu açıkça ifade eden isim Mustafa Öztürk olmuştur. Onun iddiasına göre Kur'ân Hz. Peygambere genel mana ve muhteva şeklinde indirilmiş o da bu manaları kendi toplumunun dili ve ifade kalıplarına göre ifade etmiştir.⁴⁷ Öztürk bu görüşünü şu ifadelerle dile getirmektedir.

“Bizim tercih ettiğimiz ikinci görüş ise Zerkeşî ve Suyûtî gibi Sünnî âlimler tarafından ikinci sırada nakledilir. Buna göre Cebrail Kur'an vahyini özellikle salt manalar (mefhumlar) olarak indirmiş; Rasûlullah bu manaları bellemiş ve Arap dilinin ifade kalıpla-

44) İbnü'l-Arabî, *el-Bulga*, s. 165-166/314; Erdoğan, “‘el-Bulga Fi'l-Hikme' Adlı Eseri Bağlamında Muhyiddin İbn Arabî'nin Vahiy Anlayışı”, s. 42.

45) Erdoğan, “‘el-Bulga Fi'l-Hikme' Adlı Eseri Bağlamında Muhyiddin İbn Arabî'nin Vahiy Anlayışı”, s. 44.

46) Bu konuda tafsilatlı bilgi için Bk. İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240), *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrût/Lübnan, 1420/1999, C.III, s. 381-382.

47) Öztürk, Mustafa, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, Ankara Okulu Yayınları, III. Baskı, Ankara, 2018, s. 203-228.

rına kendisi döküvermiştir. Bakara 2/97 ve Şuarâ 26/194. âyetlerde Kur'an'ın inzal edildiği mahal, Hz. Peygamber'in kalbi/idraki diye belirtilmiş; fakat vahyin lafzen mi yoksa manen mi nazil olduğu tasrih edilmemiştir. Bu bağlamda, Kur'an vahyinin mana/mefhum olarak inzal edildiği yönündeki görüşü benimsediğimizi bir kez daha belirtmeliyiz. Bu görüşle ilgili delillerimizden biri Şuarâ 26/196. ayetteki “ve-innehû lefi zübürî'l-evvelîn” ifadesi ile A'lâ 87/18. âyetteki “inne hâzâ lefi's-suhufi'l-ülâ” ifadesinde Kur'an'daki mesajların geçmiş peygamberlere gönderilen vahiylerde de mevcut olduğundan söz edilmiştir.”⁴⁸

Öztürk Kur'ân âyetlerinden ve Kur'ân tarihi ile ilgili meselelerden argümanlar getirmek suretiyle bu görüşünü desteklemektedir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki bu çalışmada sadece Öztürk'ün getirdiği deliller zikredilecektir. Bu argümanların ve onun kanaatinin sıhhati bu makalenin boyutlarını aşacağından dolayı değerlendirilmeyecektir.

Öztürk'ün kanaatine delil olarak öne sürdüğü hususlar Kur'ân Tarihi ve Kur'ân âyetleri ile ilgili olanlar olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir.

Öztürk'e göre yedi harf mevzu Kur'ân'ın lafız bakımından Hz. Peygamber'e ait olduğunun en büyük delillerinden birisidir.⁴⁹ Öztürk bu konuda gelen bazı rivayetleri naklederek bu rivayetlerin Kur'ân'ın okunusunda mananın lafızdan daha önemli olduğunu gösterdiğini ve Kur'an'ın nüzul döneminde anlam merkezli (el-kırâ'at bi'l-ma'na) aktarılıp okunduğunu ifade etmektedir.⁵⁰

Öztürk bu konuda gelen bazı görüşleri aktardıktan sonra bu ruhsat çerçevesinde okumaların münzel vahiy mi yoksa ilk Müslüman neslin okumalarındaki kendi tercihleri mi olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Ona göre *ahruf-u seb'a* ifadesindeki “seb'a/yedi” kesretten kinaye olup Kur'ân'ın Hz. Peygamber devrinde müteaddit şekillerde ve farklı lehçelerde okunmasına izin verildiğini göstermektedir. “*Bu tarihi gerçeklik Kur'ân'ın Hz. Peygamber devrinde harfî harfine hıfz ve telaffuz edilmesi gereken standart bir metinden öte mana ve mesajın doğru anlaşılıp kavranması gereken şifahi bir hitap olarak algılandığını ve bu minvalde okunduğunu gösterir. Haliyle bu olgu Kur'ân vahyinin lafzen değil mana ve mefhum olarak inzal edilmiş olma ihtimalini güçlendirir.*”⁵¹

48) Öztürk, Mustafa “*Kur'an vahyinin inzal keyfiyetine dair görüş tercihim*”, 14 Aralık 2018, Web: <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/kuran-vahyinin-inzal-keyfiyetine-dair-gorus-tercihim-8675> adresinden 02 Aralık 2021'de alınmıştır.

49) Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 206; Öztürk, “*Kur'an vahyinin inzal keyfiyetine dair görüş tercihim*”, 14 Aralık 2018, Web: <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/kuran-vahyinin-inzal-keyfiyetine-dair-gorus-tercihim-8675> adresinden 02 Aralık 2021'de alınmıştır.

50) Öztürk, Mustafa, “*Kur'an Kiraatlarının Tarihi Serencamına Genel Bir Bakış*”, ÇÜİFD, Adana, 2003, C.1, S.1, s. 207.

51) Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 210.

Kur'ân tarihi ile ilgili öne sürülen delillerden birisi de kıraat farklılıklarıdır. Bu bağlamda bazı kelimelerin farklı kıraatlere göre okunuşları örnek verilerek Kur'ân'ın ilk dönemden beri çeşitli şekillerde okunduğu ifade edilmiştir.

Ayrıca bu bağlamda tüm bu kıraatlerin vahiy kaynaklı olup olmadığını tartışan iddia sahipleri, geleneksel telakkide kıraatlerin vahiy kaynaklı nitelendirilmesinin ya kıraatlerin de vahiy olarak inzal olduğuna inanma arzusundan veyahut da “*Kur'ân, hem lafız hem de mana olarak nazil oldu*” peşin kabulünden kaynaklandığını iddia etmiştir. Buna göre mesela Hişam b. Hakîm ile Hz. Ömer arasında gerçekleşen olayda “*Furkan sûresi hem o şekilde hem de bu şekilde indirildi*” diyen Hz. Peygamber bu ifadesi ile sûrenin birkaç kez nazil olduğunu kastetmemiş; Kur'ân'ın bir kez indirilmekle beraber kendisinin onun lafızlarını farklı şekillerde telaffuz ettiğini anlatmak istemiştir.⁵²

Ayrıca kıraatler hususunda kıraatlerin Hz. Peygambere mi yoksa kıraat imamlarına nisbetle mi mütevatir olduğu ve farklı kıraatlerin kaynağı tartışılarak erken dönem kıraat literatüründe onların mütevatir olduğundan bahsedilmediği iddia edilmiştir.⁵³

Binaenaleyh “*kıraat alanındaki bu zenginlik ve çeşitlilik vahyin lafız olarak değil mana olarak nazil olduğu ve bu nüzul keyfiyetine uygun olarak da farklı şekillerde okunduğunu teyit etmektedir.*”⁵⁴

İddia sahiplerine göre Kur'ândaki bazı âyetler de onun lafızları itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olduğunu göstermektedir. 26/Şuarâ/192-196 ve 87/Âlâ/18. âyetler bu bağlamda zikredilmiştir.

26/Şuarâ/196 (وَإِنَّ لَفِي زُجُرِ الْأَوْلِيَيْنِ) “*O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır*” âyetinde إنه zamirinin⁵⁵ Kur'ân'ı gösterdiği ve Kur'ân'ın önceki kitaplarda mana ve muhteva ile bulunduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple bazı Hanefi fıkıhçıların namazda ana dilde Kur'ân'ı okumaya cevaz verdikleri, namazda Arapça metnin okunmasının ise bu metnin Kur'ân diye isimlendirilmesinden değil Kur'ân'ın gerçek mahiyetine yani Allah'ın zatıyla kaim kelam sıfatına delalet etmesinden kaynaklandığı iddia edilmiştir.⁵⁶ Bununla beraber 12/Yusuf/2. âyetlerde yer alan عَرَبِيًّا / arabiyyen ile 26/Şuarâ/195. âyetin bir öncesinde yer alan بِلِسَانِ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ âyetlerinde “*Kur'ân'ın Arapça olarak nitelendirilmesi ilahi kelâmın aslı/esası (hakikatül-kelâm) olan sıfata delalet etmesi hasebiyledir. Nitekim biz “Kur'ân mahlûk değildir” deriz; ancak bunu söylerken Arapça ibareleri değil söz konusu sıfatı kastederiz.*”⁵⁷

52) Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 217.

53) Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 217.

54) Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 220; Öztürk, “*Kur'an vahyinin inzal keyfiyetine dair görüş tercihim*”, 14 Aralık 2018, Web: <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/kuran-vahyinin-inzal-keyfiyetine-dair-gorus-tercihim-8675> adresinden 02 Aralık 2021'de alınmıştır.

55) Hz. Peygamber'e veya Kur'ân'a râcî olduğuna dair iki temel görüş vardır.

56) Bu doğrultuda değerlendirilerek delil getirilen bir diğer âyet 87/Âlâ/18. âyetlerdir. Detaylı bilgi için bk. Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 203-206.

57) Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 205.

Kur'ân tarihi ve âyetler dışında Kur'ân'ın sahip olduğu dil, kullandığı üslup ve muh-tevasıyla ilgili de deliller zikredilmiştir. Bunlardan birisi de bazı ilahi isim ve fiillerle ilgili antropomorfik ifade tarzıdır.⁵⁸

Allah Teâlâ Kur'ân'da birçok âyette başta *elhamdulillah* olmak üzere *Müteâil*, *Te-bâreke*, *Teâlâ*, *Kibriyâ*, *Kebîr* ve *Mütekebbir* gibi farklı sıfatlarla kendisini tavsif edip yüceltmesine rağmen 4/Nisa/36 ve 31/Lokmân/18 gibi bazı âyetlerde kendini öven ve bö-bürlenip duran kimseleri sevmediğini dile getirmektedir. Buna ilaveten birçok âyette de kâfirler ve müşrikler kibirleri ve büyüklenmeleri sebebiyle kınanmaktadır. Ayrıca kibir, ucb ve tefahür gibi kelimelerin olumlu anlamlar içermediği de bilinmektedir.⁵⁹

İddia sahiplerine göre Kur'ân'da Allah Teâlâ bütün şirk unsurlarından ve noksanlardan tenzih edilirken vahyin lafız olarak Allah'tan olduğu kabul edildiği takdirde, Kur'ân'da Allah'ın kendini tavsif ederken kullandığı *Kebîr*⁶⁰ *Mütekebbir*⁶¹ *Kibriya*,⁶² gibi ifadeler tekellüflü hale gelecektir.⁶³

Aynı durum Allah'ın gazap ve intikamını ifade eden sıfatları ile acımasını, şefkatini ifade eden *rahman*, *rahîm*, *raûf*, *vedûd*, *ğafûr*, *afîv* gibi sıfatları içinde geçerlidir. Bütün bu sıfatların tam olarak neye karşılık geldiği izah edilmeyip Kur'ân'ın lafız itibarıyla Allah'tan olduğu kabul edildiği takdirde insanbiçimci tanrı tasavvurunu benimsemek ge-rekecektir.⁶⁴

Bu minvalde Kur'ân'da yer alan bazı beddua ifadeleri de zikredilmiştir.⁶⁵ İnsanlar nezdinde beddua, acizlik ve çaresizliğin göstergesidir. Kur'ân'da 42/Şûrâ/40-43 gibi bazı âyetlerde bağışlayıcılığın çok büyük erdem olduğu Allah Teâlâ tarafından bildirilmesine rağmen aynı zamanda bazı beddualar, intikam ve hiddet ifadeleri yer almaktadır.⁶⁶

58) Bu ifade Öztürk'ün kendisine aittir. Bk. Öztürk, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, s. 222-228.

59) Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, s. 223-224; Öztürk, Mustafa "Vahiy", 9 Nisan 2019, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=6Ix4J0szZpg> adresinden 01 Aralık 2021'de alınmıştır.

60) 13/Râd/9; 22/Hac/62; 31/Lokmân/30

61) 59/Haşr /23

62) 45/Câsiye/37

63) Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, s. 223-224. Öztürk, Mustafa "Vahiy", 9 Nisan 2019, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=6Ix4J0szZpg> adresinden 04 Aralık 2021'de alınmıştır.

64) Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, s. 223-224.

65) *Veyl*, *Tebbet*, *Ğullet*, *Ta'sen*, *Suħkan*, *Kâtelehumullah* gibi ifadelerin yanı sıra bu iddiaya misal olarak Kalem sûresindeki *رُنِيم* ve *عَنْبَلٍ* ifadeleri getirilmiştir. Buna göre bu ifadelerin, Allah'ın sözü olması mümkün olmayıp Hz. Peygamber'e aittir. Çünkü bu ifadeler Allah'a değil de insana nisbet edildiğın-de insanın ontolojik farklılığından ötürü ahlaki açıdan bir sorun teşkil etmeyecektir. Öztürk, "Vahiy", 9 Nisan 2019, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=6Ix4J0szZpg> adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.

66) Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, s. 223-225; Öztürk, "Vahiy", 9 Nisan 2019, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=6Ix4J0szZpg> adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.

Öztürk'e göre Kur'ân'da mevcut olan bu ifadeler Hz. Peygamber'in Allah adına konuşmasından ibarettir. İnsanın lisaniyle ifade ettiği şeylerin düşünce ve duyguları ile içinde bulunduğu kültür dünyasıyla sıkı bir irtibatı bulunduğundan Peygamber de gerek kendi insanîyetinin getirmiş olduğu özelliklerden ve gerekse yaşadığı toplumun kültür dünyasından hareketle Allah'ı gazap, rahmet ve bedduayı çağrıştıran antropomorfik sıfatlarla/ifadelerle anlatmıştır.⁶⁷ Dolayısıyla "*Kur'ân'da hem affedici ve bağışlayıcı olmaya yönelik teşviklerin hem de birçok beddua ve tel'in ifadesinin yer alması -haşa- Allah'ın ruh halindeki değişikliğin değil, Hz. peygamberin yaşadığı iyi-kötü tecrübeler ve bu tecrübelerle ilgili farklı hallerin yansımaları gibidir.*"⁶⁸

Bununla beraber Allah (c.c.) hakkında övgü içeren âyetler de Allah'ın kendisini övmesini ifade etmemektedir. Bu âyetler Hz. Peygamberin Allah'tan genel mana şeklinde aldığı tevhit ilkesi gereğince şirk inancına ve müşriklere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Mesela Kur'ân'da yer alan "*elhamdulillahi rabbilâlemin*" ifadesi müşriklere karşı her şeyin gerçek maliki Allah olduğuna dair bir mesaj olup Hz. Peygamber'in dilinden tevhidî ispat ederek şirki nefyetmeyi ifade etmektedir.⁶⁹

Özet olarak Hz. Peygamber, genel mefhum ve mana olarak aldığı soyut mesajları yunan mitolojisindeki Hermes⁷⁰ gibi kendi zihin süzgecinden geçirmek suretiyle gönderildiği topluma aktarmıştır. Hz. peygamber ontolojik olarak Tanrı gibi olmadığından Bu aktarım esnasında Allah'ı kendi kavram dünyasıyla tanımlamıştır. Mesela Allah'ı memnun etmeyi onun lütfü ve merhameti ile ona itaat etmemenin akıbetini ise onun cezalandırması ve gazaplanması olarak ifade etmiştir.⁷¹

Netice itibarıyla Kur'an'ın lafızları itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olduğu iddiasını ilk dile getiren Bâtıniyye'dir. Sonraki dönemde filozoflar ve nihayet çağdaş dönemde Mustafa Öztürk bu iddiayı gündeme getirmiş ve çeşitli argümanlarla bu görüşü savunmuştur.

Bununla beraber Kur'ân lafızlarının Hz. Peygamber'e ait olduğunu iddia eden bu görüşü doğru kabul etmek mümkün değildir. Bu iddia bağlamında öne sürülen deliller cumhur ulemanın değerlendirmeleriyle tamamen çelişmektedir. Nazil olduğu dönemden günümüze kadar Kur'ân'ın hem lafız hem de mana olarak Allah'a ait olduğu Ehl-i sünnet uleması tarafından kabul edilmiştir.

Son olarak Kur'ân'ın lafız mana aidiyeti hususunda bazı kaynaklarda üçüncü bir görüş olarak yer alan, Kur'ân'ı lafızları itibarıyla Cebrail'e (a.s.) atfeden görüş aktarılacaktır.

67) Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, s. 226-227.

68) Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, s. 226.

69) Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, s. 226.

70) Bu benzetme Öztürk'ün kendi ifadesi olduğundan burada da aynı şekliyle nakledilmiştir. Bu konuda bk. Öztürk, "*Vahiy*", 9 Nisan 2019, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=6Ix4J0szZpg> adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.

71) Öztürk, "*Vahiy*", 9 Nisan 2019, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=6Ix4J0szZpg> adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.

3) Mananın Allah'a Lafzın Cebrail'e Ait Olması

Bu kanaate göre Cebrâil'e (a.s.) Kur'ân sadece manâ olarak verilmiş o da bu manâları Hz. Peygamber'e Arapça lafızlarla aktarmıştır. Sema ehli de zaten Kur'ân'ı Arapça okuduğu için Cebrâil (a.s.) onu onlar gibi Arapça ifade etmiştir.⁷²

Bu görüşü eserlerinde zikreden ez-Zerkeşî ve es-Süyûtî, bu kanaati benimseyenlerin kim veya kimler olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Fakat ifade etmek gerekir ki yaptığımız araştırmalar sonucunda gelenekte bu görüşü benimseyen herhangi bir isim veya gurubun bilgisine rastlanmamıştır. Bununla beraber bu görüş, çağdaş dönemde Süleyman Ateş tarafından dile getirilip benimsenmiştir.

Ateş bu kanaatini şu şekilde ifade etmektedir: “*Melek soyut anlamları Allah'tan alır ve başka meleklerin koruması altında Hz. Muhammed'e getirir. Ancak onun fonksiyonu, vahyi Allah'tan indirme aracılığı yanında soyut anlamları, insanların konuşma kalıplarına, sözlere dökerek vermesidir. İşte bundan dolayı Kur'ân, meleğin sözüdür. Çünkü soyut anlamları söz haline getiren melektir. Ama Kur'ân, sözlerin, harflerin üstünde soyut anlam olarak Allah'ın kelâmıdır.*”⁷³ Kur'ân “*Kerim elçinin sözü*” diye nitelendirilmiştir.⁷⁴ Ona göre bu nitelendirme söz konusu manaların söz kalıplarına melek tarafından dökülmesinden kaynaklanmaktadır.

Bir yazısında kendisine yöneltilen “*Kuran'daki yeminler neye, kimler tarafından ve neyi inandırmak için edilmiştir? Bu ifadeler gerçekten Allah'a mı aittir?*” sorusunu cevaplayan Ateş, ilahi manaları insan konuşma kalıplarına döken meleğin, Kur'ân'ı, Arap edebiyat dil ve üslubuna göre Hz. Peygamber'e aktardığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'da sıklıkla yer alan yemin kipleri de meleğe ait olup Allah'ın sözü değildir. Melek bazı sözlerine dikkat çekmek ve manayı güçlendirmek için yemin kiplerini kullanmıştır.⁷⁵

72) ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, C.I, s. 230; es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 158; ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, C.I, s. 49.

73) Ateş, Süleyman, “*Kuran Allah'ın vahyi meleğin sözüdür*”, 11 Ağustos 2006, Web: <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/suleyman-ates/kuran-allahin-vahyi-melegin-sozudur-84114> adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.; Ateş, Süleyman, “*Meleğin vahyi Peygamberimizin kalbine yazılmıştır*”, 30 Eylül 2007, Web: <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/suleyman-ates/melegin-vahyi-peygamberimizin-kalbine-yazilmistir-139402>; adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.

74) 69/Hakka/40; 81/Tekvir/19; Bk. Ateş, “*Kuran Allah'ın vahyi meleğin sözüdür*”, 11 Ağustos 2006, Web: <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/suleyman-ates/kuran-allahin-vahyi-melegin-sozudur-84114> adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.

75) Ateş, “*Kuran Allah'ın vahyi meleğin sözüdür*”, 11 Ağustos 2006, Web: <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/suleyman-ates/kuran-allahin-vahyi-melegin-sozudur-84114>. (05.05.2021) adresinden 05 Aralık 2021'de alınmıştır.

Ateş tarafından bu kanaatine delil olarak Tekvîr 81/19. Âyet⁷⁶ Hakka 69/40. Âyetler⁷⁷ delil getirilmiştir. Ona göre Kur'ân'ın kerîm/değerli bir resûlün kavli olduğunu ifade eden bu âyetler de söz konusu hakikat vurgulanmaktadır.

Sonuç

Kur'ân'ın lafız ve manaları açısından aidiyeti Müslümanlar için son derece mühim bir konudur. Onun lafız ve mana açısından Allah katından olduğu ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren vurgulanmıştır. İlk dönemde Kur'ân'ın kaynağına dair müşrikler tarafından ortaya atılan yanlış iddialar bizzat Kur'ân tarafından reddedilmiştir. Dini ilimlerin teşekkül ettiği ve bu ilimler içerisinde çeşitli tartışmaların ortaya çıktığı klasik dönemde bile Müslümanlar içerisinde Kur'ân'ın lafızlarına ve bu açıdan kaynağına yönelik bir ihtilaf vaki olmamış tam aksine onun lafızlarını ele alıp inceleyen ve bu lafızların i'cazını ortaya koyan oldukça hacimli bir literatür ortaya çıkmıştır.

Bununla beraber bazı Ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında Kur'ân'ın lafız-mana aidiyeti hususunda üç görüşün olabileceği nakledilmiştir. Bu görüşlerden ilki olan Kur'ân'ın lafız ve mana olarak Allah katından olduğunu ifade eden görüş Müslümanların kahir ekseriyetinin kanaatidir.

İkinci görüş olarak gelen manaları itibariyle Allah'a lafızları itibariyle Hz. Peygamber'e ait olduğu iddiasını ise ilk ortaya atanın Bâtıniyye olduğu söylenebilir. Bâtıniyye'ye göre Hz. Peygamber, Kutsî akıl olarak ifade ettikleri Cebrail'den taşan manaları alarak sonrasında bu manaları Arapça lafızlarla ifade etmiştir. Bazı İslam filozofları da bu kanaati benimsemekle beraber bunu kendi sudur teorileri çerçevesinde değerlendirerek ifade etmişlerdir.

Çağdaş dönemde bu iddia ile yeniden gündeme gelen Öztürk ise hem Kur'ân tarihiyle ilgili hususlardan hem de âyetlerden bazı deliller öne sürmüştür. Bu konuda Bâtıniyye ve İslam filozoflarının telakkileri büyük ölçüde örtüşürken yakın zamanda bu iddiayı gündeme getiren Öztürk'ün açıklamalarının onlardan farklı olduğu görülmektedir. Nitekim Bâtıniyye ile filozoflar bu görüşlerini genel teorileri çerçevesinde izah ederken Öztürk bu görüşünü Kur'ân âyetleriyle temellendirmeye çalışmaktadır.

Bâtıniyye'nin vahiy konusundaki söz konusu iddiası Mâtürîdî ve Gazzâlî başta olmak üzere birçok müfessir tarafından tenkit edildiği gibi Öztürk'ün görüşleri de çağdaş dönem uleması tarafından reddedilmiş ve Kur'ân'ın lafız-mana itibariyle Allah'a ait olduğu vurgulanmıştır.

Son görüş olan Kur'ân'ın mana bakımından Allah'a, lafız bakımından ise Cebrail'e ait olduğu iddiası benimseyeni olmadığından klasik dönemde gündeme gelmemiş bir iddiadır. Çağdaş dönemde ise Süleyman Ateş tarafından dile getirilse de gerek delillerinin

76) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ “Kuşkusuz o Kur'an, değerli bir elçinin sözüdür.”

77) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ “Kuşkusuz o Kur'an, değerli bir elçinin sözüdür.”

zayıflığı ve gerekse vakiya ve cumhurun ittifakına ters düşmesi sebebiyle ilgi görmemiştir.

Netice olarak Müslümanların kahir ekseriyeti tarafından Kur'ân'ın hem manaları hem de lafızları itibarıyla Allah katından olduğu şüphesiz kabul edilmiş ve onun kullandığı dil ve üslup başta olmak üzere taşıdığı birçok hususiyetin bir beşerden sâdır olamayacak kadar mu'ciz olduğunu gösterdiği vurgulanmıştır.

Kaynakça

- Abdürrâzık, Mustafa, *ed-Din ve'l-Vahy vel' -İslam*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l- Arabiyye, Kahire, 1364/1945.
- Akdağ, Sara. *Bâtınlık'te Nübüvvet Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2019.
- Ateş, Avnullah Enes, “*Mustafa Öztürk'ün Kur'ân Vahyinin İnzâliyle İlgili İddiasının Değerlendirilmesi*”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bilecik, 2021, s. 79-110.
- Ateş, Süleyman, “*Kuran Allah'ın vahyi meleğin sözüdür*”, 11 Ağustos 2006, Web: <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/suleyman-ates/kuran-allahin-vahyi-melegin-sozudur-84114> adresinden 04 Aralık 2021'de alınmıştır.
- _____, “*Meleğin vahyi Peygamberimizin kalbine yazılmıştır*”, 30 Eylül 2007, Web: <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/suleyman-ates/melegin-vahyi-peygamberimizin-kalbine-yazilmistir139402> adresinden 04 Aralık 2021'de alınmıştır.
- ed-Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *el-Kur'ânü'l-Mecîd*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.
- ed-Deylemî, Muhammed b.Hasan, “*Beyânü Mezhebi'l-Bâtıniyye ve Butlânuhu*”, İstanbul, 2009.
- Dündar, Mazhar. *İlâhî Hitâbın Karakteristiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019.
- ed-Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm*, Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1970.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1971.
- Erdoğan, İsmail, “*'el-Bulga Fi'l-Hikme' Adlı Eseri Bağlamında Muhyiddin İbn Arabî'nin Vahiy Anlayışı*”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2010, C.15, S.2.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, Thk. Abdurrahmân Bedevi, Dâru'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Kuveyt, trs.
- İbn Sina, Ebû Ali Huseyn b. Abdillâh, *Etki Ve Edilginin Kısımları*. Çev. Hüseyin Aydın, Enver Uysal, Hidayet Peker, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2000, C.9, S.9.

- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1420/1999.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî Et-Tâî El-Hâtimî, *el-Bulga Fi'l Hikmeh (Hikmette Son Nokta)*, Trc. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitsan Yayınları, trs.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Der'u Teârûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, Thk. Muhammed Reşâd Salîm, II. Baskı, Riyad, 1991/1411.
- İlhan, Avni, “*Bâtıniyye*”, DİA, İstanbul 1992.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Işık, Aydın, “*Felasifenin Vahiy Anlayışına Bir Eleştiri: Gazali Örneği*”, *TBY Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, C.1, S.1, s. 111-136.
- Kılıç, Recep, “*Vahiy: Mahiyeti, İmkânı ve Doğrulanması Üzerine*”, *Milel ve Nihal*, Ankara, 2011, C.8, S.1, s. 21-47.
- Kutluer, İlhan, “İttisal” DİA, İstanbul, 2001.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Baslum, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Öztürk, Mustafa, “*Kur'an Kıraatlarının Tarihi Serancamına Genel Bir Bakış*”, *ÇÜİFD*, Adana, 2003.
- _____, *Kur'ân, Vahiy, Nüzul*, , III. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- _____, “*Kur'an vahyinin inzal keyfiyetine dair görüş tercihim*”, 14 Aralık 2018, Web: <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/kuran-vahyinin-inzal-keyfiyeti-ne-dair-gorus-tercihim-8675> adresinden 02 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- _____, “*Vahiy*”, 9 Nisan 2019, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=6Ix4J0szZpg> adresinden 02 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Peker, Hidâyet, “*Farabi Ve İbn Sina'da Vahyin Kavramsal Muhtevası*”, *UÜİFD*, C.XVII, S.1, Bursa, 2008, s. 157-175.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed El- Hudayrî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-IV), Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-âmme li'l-Kütüb, y.y, 1974/1394.
- Şensoy, Sedat, “*Nazmü'l-Kur'ân*” DİA, İstanbul, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “*İ'câzü'l-Kur'ân*”, DİA, İstanbul, 2000.
- ez-Zerkeşî Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî (ö. 794/1392), *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I. Baskı, Dâru İhyâ'il-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1376/1957.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-'İrfân*, III. Baskı, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, y.y, trs.

